Srednja Evropa

Založba Mladinska knjiga
Ljubljana 1991

Vsebina

Peter Vodopivec: Srednja Evropa je, Srednje Evrope ni 5
Bogo Grafenauer: Srednja Evropa? Zakaj ne preprosto Evropa? 15
Tine Hribar: Podoba Srednje Evrope 27
Janko Kos: Srednja Evropa kot literarnozgodovinski problem 41
France Bučar: Srednja Evropa – mit ali stvarnost? 55
Marjan Rožanc: Umreti lepo 67
Marjan Rožanc: Drugi obraz Srednje Evrope: evropska
politična perspektiva 75
Marjan Rožanc: Tudi Rusija je Evropa 79
Marjan Rožanc: Dostojevski in Evropa 83
Drago Jančar: Srednja Evropa med meteorologijo in utopijo 87
Dimitrij Rupel: Srednja Evropa, prehodno obdobje 95
Danilo Kiš: Variacije na srednjeevropske teme 107
Milan Kundera: Tragedija Srednje Evrope 117
Philip Longworth: Srednja Evropa: selektivne afinitete 131
Josef K.: Srednja Evropa: anekdota in zgodovina 137
Csaba Gy. Kiss: Ubi Leones 151
Erhard Busek: Zavedanje Srednje Evrope 161
Raimondo Strassoldo: Meje in sistemi 171
Claudio Magris: Srednja Evropa: svetovno gledališče za narodi 195
Karl Stuhlpfarrer: Srednja Evropa: njen obstoj v zgodovinskem
spreminjanju 203

O avtorjih in prispevkih 217

Meje in sistemi Sociološke misli o Srednji Evropi

Uvod

Eden najbolj citiranih kitajskih modrecev, Lin Yutang, je nekoč rekel: »Nacionalizem je spomin na okus jedi, ki smo jih jedli v otroštvu.« Če pod besedo »nacionalizem« razumemo »občutek pripadnosti« in »socialno in prostorsko identifikacijo« in pod sintagmo »okus jedi« skupek naravnih življenjskih izkušenj, potem je smisel tega izreka sledeč: del človeštva in sveta, na katerega vsak med nami gleda kot na pralastnega, je tisti, ki ga je doživljal v najpomembnejših letih svojega razvoja.

Podobno kot Lin Yutang se izraža ALBERT CAMUS, ko piše: »Delo človeka ni nič drugega kot dolga pot, da bi med hojo po širokih hodnikih umetnosti ponovno odkrili dve ali tri velike preproste slike, ob katerih se je naše srce prvič odprlo.« In tudi znani sociolog EDWARD O. WILSON potrjuje, da lahko globoko motivacijo za raziskovanje in znanstveno kreativnost običajno speljujemo nazaj na otroške strasti ali »obsedenosti«.

Spričo tako tehtnega pričevanja, ki temelji na neizpodbitnih principih moderne epistemologije in ga krepijo tudi slavni primeri med pisatelji, ki se ukvarjajo s Srednjo Evropo in na temelju določenih premislekov sociološke provenience, naj mi bo dovoljeno, da uvedem svoje refleksije v »eksistencialnem okviru« z nekaterimi avtobiografskimi opombami. Temu sledi »teoretski okvir«, pri čemer bom poskusil razložiti nekaj pojmov in teoretičnih fragmentov, ki izvirajo iz mojih študijskih področij in so po mojem mnenju relativni za srednjeevropsko problematiko. V tretjem delu, »lokalnem okviru«, pa bom napisal nekaj o tem, kako se o tej problematiki razmišlja in kako jo doživljajo v Italiji in predvsem v regiji, iz katere prihajam.

I. EKSISTENCIALNI OKVIR

1. Srednja Evropa kot življenjska izkušnja

Srednja Evropa se pri meni začne z omletami, golažem, pražencem, češpljevimi cmoki, zavitkom, rogljiči in še celo vrsto drugih kulinaričnih goričnic, kar pomeni srednjeevropskih delikates. Srednjeevropska srečanja v Gorici so do zdaj obravnavala vse mogoče teme, kuhinja pa je ušla njihovi pozornosti. Po mojem prepričanju je to vrzel, ki bi jo morali čutiti. Naj vas ne skrbi: moja Srednja Evropa ne najde hrane le v kuhinji, temveč tudi na drugih, bolj duhovnih področjih. Obstajajo, na primer, preostanki družinskih knjižnic, pretežno v nemškem jeziku, obstajajo ilustrirane pripovedke WILHELMA BUSCHA,

Raimondo Strassoldo

posebno zgodba o Maxu in Moritzu. Gojimo božične običaje, kakršni so običajni na severni strani Alp in ne tistih, ki so po ovinku preko ZDA in popolnoma skomercializirani prišli v Italijo. Obstajajo tipične družinske zgodbe, med katerimi so bile zame osebno najzanimivejše počitniške zgodbe. Pred prvo svetovno vojno, toda tudi še po debaklu podonavske monarhije, se je hodilo na počitnice na dalmatinsko obalo, kjer je sestankovala odlična srednjeevropska družba in kjer je plavolaso dekle saškega porekla, sicer pa iz Budimpešte, spoznalo mladega, črnega »Italijana«. Pravzaprav je bil Furlan in njegovi predniki so pretežno prihajali z one strani Alp. In tam, na Lošinju, sta postala moja mama in moj oče. Obstajajo sorodniki in družinski prijatelji različnega porekla: na pol slovenska družina Attem (strici in tete), ljubka teta Bubna s Češkega, moja »teta« Tapper-Laski, rojena Schottlaender – šlezijska Judinja in dama, ki globoko občuti svojo nemškost, ki pa je hkrati bila prava svetovljanka, pa še mnogi drugi. Vsi ti ljudje večinoma govorijo nemško, vendar poznajo tudi druge jezike in dialekte. Vse to sem doživljal v majhnem furlanskem kraju, ki se širi proti padski nižini in Italiji, le nekaj kilometrov stran od jadranske obale, v halucinantnem ozračju, polnem magnolij, palm in cipres, nedaleč stran od preostankov rimske Aquileie, uro vožnje z avtom od Benetk; te stvari smo s ponosom kazali našim čezalpskim gostom.

Etnične vezi z Italijo dejansko niso bile tesne, prej ohlapne. Toda v naši zgodovinski zavesti je bil zasidran spomin na lojalno, nekaj stoletij trajajočo pripadnost Strassoldov Beneški republiki. Prej je bila družina številčno velika in je imela posestva z lastnim sodstvom tako znotraj beneške Furlanije (Videm) kot tudi na cesarskem območju (Gorica). V nekaterih vojnah med obema silama so bili oficirji Strassoldi na obeh straneh, ne da bi to dejstvo uničilo družinskih vezi ali da bi pomenilo nevarnost za poslovne zadeve prizadetih. Zame je bila Italija prisotna in pomembna predvsem zunaj družinskega kroga. Italija je dajala kruh mojemu očetu, ki je bil mornariški oficir. V njegovem delovnem svetu so mrgolele zastave in patriotski simboli. Vse to živi v meni kot nekaj najnaravnejšega na svetu. Takrat se je vse to združilo v vtis zelo kompleksnega, pisanega in raznolikega sveta – toda vseeno le **enega** sveta, to pomeni harmonične, koherentne in v sebi enotne celote. To zame ni bilo nič nenavadnega, prav nasprotno, ponosen sem bil na to, da sem se glede na občutek in trenutek lahko počutil kot Furlan, Italijan, Madžar, Avstrijec, Nemec, malo slovanski in, kot sem upal, tudi kot Jud (naše ime je bilo omenjeno tudi v Semi-Gotha, toda, kot se zdi, neupravičeno).

2. Razlika med Italijo in Srednjo Evropo

Šola se je v moje življenje boleče zarezala. Bleščeča se podoba mojega otroštva se je razbila kot ledena sveča. V šolskih knjigah je bilo polno hvalnic Italiji in hkrati obrekovanja »barbarov« onstran Alp. Zgodovina je bila sestavljena iz brezkončnih litanij o hudobnosti teh ljudi – od Brennusa do Gotov, od cesarja Barbarosse do hudobnih Avstrijcev – osnova takšnemu razmišljanju je bila italijanska mitologija risorgimenta in osvobodilnih vojn. V moji šoli v Cervignanu del Friuli je bil učitelj za italijanščino, zgodovino in geografijo neki Sicilijanec iz Corleoneja, ki tako rekoč tudi fiziološko ni zmogel izgovarjati nemško zvenečih imen. To je name delovalo strašansko komično, česar seveda ni mogel razumeti.

Ker sem bil v šoli v nekaterih ozirih kar uspešen in sem se hotel vključiti v »skupino Paresa«, sem moral zatajiti vse, kar ni bilo italijansko. Kot prvo sem moral za vsako ceno molčati o nevarnem sorodstvu s »krvnikom« Radetzkym. Ob neprestani samocenzuri in samopotlačevanju je moj svet razpadel na dvoje: na eni strani je stala preteklost, privatna sfera in družina, na drugi pa sedanjost, javno življenje, prilagojevanje.

Na prvih potovanjih v Avstrijo in ZRN v začetku petdesetih let sem doživel tudi geografske razlike med obema mojima svetovoma. V ospredju so bile klimatske danosti: tostran Alp poleti toplota in sonce, v zimskih dneh hude nevihte in skoraj prozoren zrak. Onstran gorske verige je bilo poletje pogosto hladno, sivo in deževno, pokrajina pozimi pa pokrita s snegom in zadušljiva. Tostran se je raztezala ravna, gola pokrajina, poleti rumena in pozimi siva, potem pa se je dvigal, skoraj nenadno, skalnati zid Alp. Onstran so ležale ogromne, skoraj brezkončne in bolj ali manj gričevnate površine, ki so jih tu in tam prekinjali temni gozdovi ali zeleni travniki.

Pozornost so mi vzbudile tudi razlike v pozidavi pokrajine: tu položne strehe z valovitimi strešnimi zidaki, tam dvokapne strehe z ravnimi zidaki, ki so videti kot ribje luske, ali pa strehe, pokrite s pločevino. Seveda sem odkril tudi različne arhitektonske stile, različne oblik hiš in vasi, cerkva in zvonikov.

3. Srednja Evropa – Evropa – Zahodnjaki

Priznati moram, da je imela v moji družini beseda »Srednja Evropa« vedno ironičen in posmehljiv podton. Po mojem mnenju je vzrok temu (bolj ali manj nezavedno) vsebina, kakršno je dal temu terminu Neumann in ta naši družini sploh ni bil všeč. Vendar je ta beseda vsebovala tudi druge, bolj prijazne elemente: nosila je malce nostalgične poteze, vzbujala skoraj vtis, da gre za staro, simpatično in malce prismuknjeno teto.

Moj oče se je vedno muzal, kadar si je posadil na glavo svoj »srednjeevropski« klobuk s šopom prave prašičje dlake.

Ne, naš živi svet, naš horizont se resnično ni imenoval »Srednja Evropa«. Vendar tudi ni nosil nobenega drugega imena, kajti vsako ime kaže na definicijo in zarisovanje meje, vsebuje tudi »domovino« in njene »svete meje«. Naš svet pa ni bil zaprt, definiran sistem. Naš svet je bil skupek daleč naokrog razkropljenih ljudi in krajev, pri čemer je bil vsak zase povezan z določenim lokalnim svetom, ki mu je dajal poseben okus in vonj. Naš svet je bil mozaik iz različnih kamenčkov, raztresenih daleč naokrog, mreža iz vozlov in vezi, konstelacija, horizont.

V tem svetu sta imela siceršnje državljanstvo in nacionalna pripadnost značaj nečesa slučajnega. Pojavljala sta se kot nekaj naloženega in koristnega pa tudi kot malce komična in absurdna. Prav tako se je gledalo tudi na zgodovino na splošno. Drugače je bilo z vezmi, ki so v življenju dejansko po-

membne, to pomeni sorodstvene in prijateljske vezi. Meja se ni nikoli občutilo kot nekaj svetega, temveč prej kot nadležne pregraje, ki jih je bilo treba premagati. Je pa vseeno obstajal sistem, ki je znotraj svojih meja vzel pod streho celotno mrežo, in ki je s tem prevzel vlogo domovine: to je bil Zahod, svobodni svet. Imeli smo mnogo sorodnikov – in prijateljev, ki so se nahajali v sovjetskem območju in z njimi je bilo zelo težko navezati stik. Drugi so pobegnili v Ameriko ali Avstralijo in so izgubili vse svoje premoženje. Na začetku petdesetih let je bila »železna zavesa« resnično železna in se je končevala le nekaj kilometrov stran od naših hišnih vrat. Gorica je bila razdeljena. Onstran bodeče žice se je začenjal svet »Rdeče zvezde«. Takrat se je komunistični svet pojavljal kot tujek – povsem drugačen kot Zahod in z njim nezdružljiv. Sovjetski imperij je postal ponovno ena od številnih vzhodnjaških nevarnosti, kot so bili to v času antike za Grke Perzijci, kot Huni in Tatari v srednjem veku ali kot Turki v XVI. in XVII. stoletju. Rdeča zvezda je vzbujala podobne občutke sovraštva in strahu kot v prejšnjih časih polmesec osmanske države. Velik del Srednje Evrope je zasedel sovražnik. Problem je bil torej v tem, da se je bilo treba s pomočjo zahodne solidarnosti odtegniti sovjetskemu imperiju. Prava domovina, »security community«, ni bila Italija, temveč atlantska skupnost ali, če hočete tako, Amerika.

Šele konec petdesetih let se je začel razvijati nov patriotizem, ki nam je bil bližji: evropski. In ob njem se je lahko razplamtelo naše prvo pubertetniško politično navdušenje. Neposreden praktični problem je bila utemeljitev Zahodne Evrope, pri čemer se povratek in ponovna vzpostavitev Srednje Evrope nista izkristalizirala kot političen problem, ker, kot se je zdelo, preprosto nista bila v okvirih uresničljivega.

II. TEORETSKI OKVIR

1. Od življenjske izkušnje do sociološke refleksije

S tem je Srednja Evropa izginila iz mojega kulturnega horizonta in kasneje pač tudi iz političnega in poklicnega. Srednja Evropa je ostala pregnana v moj družinski in otroški svet, od katerega sem se želel v imenu čistosti in objektivnosti znanstvene analize (tej sem se kot sociolog čutil zavezanega) nepreklicno emancipirati. Prav ob premišljevanjih o »socialnih (zgodovinskih in eksistencialnih) pogojevanjih« duha in ob iskanju možnosti za objektivno in znanstveno mišljenje sem prišel k sociologiji. Z drugimi besedami: trčil sem vanjo, ko sem svoje mišljenje poskušal osvoboditi pred možnimi izkrivljanji in »ideološkimi zožitvami« (torej pred svojo zgodovino in pred svojim položajem). Da je bil pri tem iskanju moj mentor prav tipičen srednjeevropski sociolog – Madžar, Jud z nemško kulturo, emigrant, živeč v Angliji – se mi je takrat zdelo povsem nepomembno. Kot večina evropskih sociologov šestdesetih let sem imel osnovni anglofonski »atlantski« kulturni horizont. Nase smo gledali kot na zadnjo periferijo zahodnega sveta; privlačili so nas Harvard, Chicago in Berkeley. Jasno smo bili usmerjeni v prihodnost, katere najbolj univerzalni model se je zdela Amerika. Nove meje, katerim smo želeli posvetiti vso našo energijo,

so se imenovale Tretji svet, mir, ekologija. Ker sem bil dejaven ne le v Trentu in Trstu, temveč tudi v Gorici, sem seveda poznal »Incontri Culturali Mitteleuropei« (Srednjeevropska kulturna srečanja) in nekajkrat sem se skupaj z drugimi sociologi teh zasedanj tudi sam aktivno udeležil. Toda moji prispevki so bili na nižji ravni in so pričali o majhni navdušenosti.

Ponovna oživitev mojega zanimanja za srednjeevropski svet – po skoraj dvajsetih letih inkubacije – se je začela leta 1974, ko sta se zgodila dva, zame povezana, pa vseeno med sabo popolnoma neodvisna, dogodka. Po eni strani je v kraju, kjer prebivam, brez mojega sodelovanja (ali moje sokrivde!) vzniknil krog prijateljev, skoraj iz šale, ki je kasneje dobil ime »Civilita Mitteleuropea«. Po drugi strani so se Incontri Culturali Mitteleuropei v Gorici leta 1974 ukvarjali s temo »Filozofija v Srednji Evropi«. To me je vzpodbudilo, da sem spet obudil svoj stari interes za logični pozitivizem, da sem preveril vlogo srednjeevropskih epistemologov pri konstrukciji prevladujoče sociološke paradigme in tudi da sem se lotil »avstrijskega prispevka k socialnim znanostim«. Ugotovil sem, da so bili skoraj vsi avtorji, ki so me v času mojega študija najbolj fascinirali – od Schumpetra, Hayeka, Mannheima do Popperja – Srednjeevropejci in da je srednjeevropske korenine moč najti pri številnih glavnih akterjih sociologije – pa naj so mi bili ti všeč ali ne –: od Webra, Simmla, Adorna do Lazarsfelda. Prav tako je bilo tudi na drugih sorodnih znanstvenih področjih – v psihologiji, antropologiji, politologiji – kjer so bili srednjeevropskega porekla številni najpomembnejši zastopniki, na primer Freud in K. W. Deutsch. Opazil sem, da je tudi najpomembnejši del zagovornikov interdisciplinarnih mišljenjskih nastavkov »kibernetike« in »teorije splošnih sistemov«, ki sta me takrat tako navduševali, izviral iz Srednje Evrope (Wiener, von Foerster, Schroedinger, Bertalanffy, Laszlo itd.). Takrat, sredi sedemdesetih let, je izšlo nekaj knjig, ki so vzele pod drobnogled določeno sistematiko tistega magičnega trenutka zahodne kulture ob koncu 19. stoletja in v prvih desetletjih dvajsetega stoletja, v katerem se je zdelo, da sta Dunaj in Budimpešta mesti najpomembnejših inovacij tako na umetniškem kot tudi na znanstvenem področju humanistike, od literature, glasbe, arhitekture do filozofije. Vse to je okrepilo oživljanje zanimanja za Srednjo Evropo, ki ni pomenil več »življenjskega prostora«, iz katerega naj bi se osvobodili v imenu čiste analize, in ki ni več pomenil izmaličene preteklosti, temveč je postal delovni in življenjski načrt. Gotovo nisem bil sociolog Srednje Evrope, to pomeni ekspert za Srednjo Evropo – ekspert neke sicer zelo nedoločne socialne resničnosti – in tudi danes nisem, toda takrat sem začel odkrivati, da sem mogoče srednjeevropski sociolog.

2. Odklonitev zaprtega sistema

Eden najpomembnejših elementov srednjeevropske sociologije je po mojem mnenju odpor proti eleatski platonični HEGEL-PARSONS-ski ideji zaprtega sistema, enotnosti kot zaščitnega znaka perfekcije in nacionalne države kot domnevno popolnega povnanjenja človeškega duha.

Kdor živi v prostoru, kjer se srečujejo tri velike evropske kulture –

romanska, germanska in slovanska – to pomeni v prostoru, ki ga križajo brezštevilne stare meje političnih formacij teh kultur in ki je izhajajoč iz tega prostora navezoval stike in vezi s pokrajinami in ljudmi, ki pripadajo ducatu različnih nacionalnih držav, temu je grozljivo težko akceptirati misel, da naj bi bilo normalno, naravno končno stanje posameznih držav takšno, da bi bile razdeljene v mnoge nacionalne države, pri čemer bi bila posamezna država v svoji notranjosti popolnoma homogena in bi se povsem razmejevala od drugih dežel. Pojem suverene, avtonomne in neodvisne države, pojem domovine kot etnične, jezikovne, kulturne, zgodovinske, religiozne, gospodarske in duhovne enote z enotno pravno urejenostjo, pojem nacije kot nekega skoraj antropomorfnega bitja, ki se je oblikovalo v teku zgodovine in je raslo tako, kot da bi sledilo neki ab aeterno določeni, nujno k enotnosti vodeči poti, kot »otrok, ki se razvija k puberteti« (DE ROUGEMONT) – ti pojmi so v meni vedno vzbudili močno nasprotovanje. Pravica države, domovine in nacije, da nase priklene vse občutke lojalnosti in pripadnosti, me prav tako navdaja z odporom kot pravica državnih mej, da predstavljajo temeljno ločnico med »Nami« – mističnim bistvom domovine – in »Ostalimi« – sovražniki, med kozmosom in kaosom, med kulturo in barbarstvom.

Na poklicnem področju se kaže ta odklonitev v izbiri mojih področij raziskovanja (»meje«, »etnične skupine«, »mednarodni stiki«), kot tudi v mojem specifičnem pristopu k sociološkim temam, posebno pa še v zavrnitvi takrat prevladujoče Parsonsove sociološke paradigme.

TALCOTT PARSONS je temeljni in dragocen avtor. Krivico bi mu delali, če bi njegove misli zreducirali na strukturalno-funkcionalni model; toda v mojem času je bil ta model naravnost sociološka paradigma in vsak mlad znanstvenik naj bi jo kar najbolj dopadljivo internaliziral, kar je bil nekakšen ritual iniciacije. Dodati moram, da meni to nikoli ni uspelo, kot da bi se pri meni zgradil psihološki jez. Imel sem zanesljiv občutek, da ni bil Parsonsov socialni sistem kljub vsem jezikovnim preoblekam, namigom na psihološka, biološka in kibernetična dejstva – prav tako kot Durkheimova »družba« – navsezadnje nič drugega kot nacionalna država. In ko sem na stvari gledal tako, sem imel občutek, da je sociologija v svojem bistvu pravzaprav le precej dolgočasen, dolgovezen opis pravne filozofije ali ustavnega prava ali italijanske (mislim pa, da tudi pruske) akademske specialitete, nauka o državi.

S sociološko teorijo sem se lahko ponovno spoprijateljil šele, ko sem odkril, da obstajajo alternative Parsonovim mišljenjskim nastavkom. Spoznal sem »teorijo odprtih sistemov«, za katero so medsebojna odvisnost, vzajemno prežemanje in stiki središčnega pomena. Mejam odmerja vlogo povezovanja in na njih ne gleda kot na obrambne linije. Ta teorija je bila izpeljana iz biologije, komunikacijske teorije in kibernetike. Njeni izvori ležijo (glej tja!) pri srednjeevropskih učenjakih kot na primer pri Madžaru VON BERTALANFFYJU. Med najuspešnejšimi branitelji takšnega načina mišljenja na področju socialnih znanosti najdemo K. W. DEUTSCHA, sudetskega Nemca judovske vere. Noben slučaj ni, da se je ta avtor že od začetka posvetil problemu nastanka nacionalističnih občutkov. Kasneje se je ukvarjal z dinamičnimi procesi integracije med socio-političnimi sistemi. Kot vsak pravi srednjeevropski

učenjak je tudi K. W. Deutsch vedno znova poskušal uničiti velike »konstrukcije« in »kolektivne vsebine« in jih speljati nazaj na njihove individualne in enotne komponente.

Kasneje sem z velikim veseljem odkril GEORGA SIMMLA. Njegova načitanost, izobilje njegovih interesov, ostrina njegovih analiz in lepota njegovega stila me vedno lahko spravijo v navdušenje. Ravno tako me fascinira – in to je v tem trenutku relevantnejše – njegovo, po mojem mnenju tipično srednjeevropsko odklanjanje velikih tvorb in velikih socialnih sistemov. Družbo obravnava tako, kot da bila nezdiferenciran temelj ali tkanina, na kateri se pojavljajo bleščeče arabeske »socialnih oblik«; družba je ogromen, nerazrešljiv splet povezav, »prerez socialnih krogov«. Sodobna sociologija je dobro akceptirala Simmlove nazore. Ta teorija, čeprav pod drugimi imeni, je danes verjetno postala vodilna. Nanjo se bolj ali manj izrecno navezujejo fenomenološki nastavek, teorija interakcij, kot tudi GOFFMANNOVI »etnometodološki« ali »eksistencialni« mišljenjski nastavki. Nasploh pa imajo danes mnogi v svetovnem merilu razširjeni mišljenjski nastavki sociologije močne in jasne korenine v Srednji Evropi. Naj omenim le SCHUTZA, BERGERJA in LUCKMANNA.

Tudi najpomembnejše osebnosti sodobne filozofije in metodologije socialnih znanosti so srednjeevropskega porekla. Zdi se, da to ni slučaj in kot vemo, obstajajo številne študije, ki pri teh avtorjih poudarjajo to, kar je specifično srednjeevropsko ali celo tipično dunajsko. Zdi se, da je eden teh »srednjeevropskih znakov« »metodološki individualizem«, to pomeni nenaklonjenost do vseh velikih, abstraktnih konstrukcij in velikih »skupnosti«. To bi lahko interpretirali kot nasprotno pozicijo heglovstvu, je pa tudi nasprotna pozicija najsilnejši in potencialno tudi najpošastnejši (vsaj za dunajsko mentaliteto) konstrukciji teh skupnosti: nacionalni državi (ki jo spremljata razred in rasa).

3. Modeli internacionalnega sistema

Pojem družbe kot mreže brezštevilnih med seboj odvisnih sistemov je postal zelo uporaben v teoretičnem razpravljanju o »internacionalnem sistemu«, ali bolje rečeno: o »globalnem sistemu«. Naproti si stojita dve nasprotni perspektivi. Na eni strani »klasična« ali »realistična« perspektiva politološkega snovanja, katere težišče je na primatu držav (to pomeni moči) in ki se opira na pojme, kot so »nacionalni interesi« ali »razum države« in na jasno razliko med »znotraj« in »zunaj«. Na drugi strani najdemo tako imenovano »moderno« perspektivo, ki jo označujejo tudi kot »behavioristični«, »sociološki« ali »komunikativni« miselni način. Ta perspektiva postavlja v ospredje medsebojne odvisnosti, prepletenost med zunaj in znotraj, »spojitve« in medsebojno prežemanje. Prvo perspektivo so poimenovali »model biljardne krogle« in drugo »relacijski« ali »sistemski« model.

Drugi miselni način odraža predstavo, da je človeštvo zdaj postalo bolj ali manj ena sama družba, ki je razporejena po celotni zemeljski krogli in se v svoji notranjosti deli na množico podsistemov vsakršnih vrst, oblik, funkcij in velikosti. Nacionalne države so le določena kategorija teh podsistemov. Ne-

katere države imajo odločilen pomen, mnoge druge so praktično nerelevantne. Poleg teh državnih organizacij (toda tudi skoznje) deluje množica drugih vrst organiziranja in drugih »nevladajočih« družbenih sistemov, na primer multinacionalke, kulturna združenja in funkcionalne »združitve«. Resnični svet sploh ni podoben geopolitičnemu zemljevidu (srednjeevropski sociolog E. FRANCIS je bil tisti, ki je odkril »planimetrično laž«), temveč je bolj podoben ogromni večdimenzionalni pajkovi mreži, ki ima v mnogih regijah goste zanke in je skoraj neprehoden, v drugih pa je prepusten in redko posejan z zankami. Nek drug nemški sociolog, NIKLAS LUHMANN, je to podobo kodificiral v sodobni sociologiji. Po LUHMANNU se družba v bistvu opira na povezave in na menjalne stike, večinoma kulturnega in gospodarskega značaja. Danes obstaja na našem planetu en sam primer za »Genus Societas«: svetovna družba. Tako imenovane nacionalne družbe niso nič drugega kot lokalni deli ali podsistemi. Poleg te »Genus Societas« pa obstaja še neka druga vrsta družbenih sistemov: organizacije. Njene značilnosti so: središčni nadzor in obramba mej. Obstaja ogromno vrst organizacij, med katerimi so najpomembnejše političnoteritorialne, to pomeni države. Ta način mišljenja je pomemben, ker temeljito razlikuje, kar je prej sociološka in filozofska tradicija zlorabljajoč združevala: družbo kot mrežo povezav in državo kot organizacijo centralistične in omejene sile.

4. Teorija mej

Noben slučaj ni, da si je sociološki raziskovalni inštitut, ki domuje v obmejnem mestu Gorici, zadal nalogo, da obdela prav ta teoretični vidik – nadel si je tudi odgovarjajoče ime: Instituto di Sociologia Internazionale (Inštitut za internacionalno sociologijo).

Kot je ugotovil že GYÖRGY KONRAD, so z uničenjem Srednje Evrope njena najpomembnejša mesta postala končne postaje, mesta ob meji, če ne celo mesta na meji, se pravi mesta »s hrbtom ob steni«. To velja za Trst in še posebej za Gorico, kjer meja razmejuje spoj obeh mest – podobno kot v Berlinu – in je hkrati povzročila, da se je na drugi strani Nova Gorica oblikovala kot »showcase« napredka v novi socialistični Sloveniji. Meja je bila več kot deset let hermetično zaprta in je prekinila stare običaje pa tudi socialne, gospodarske in kulturne stike in je šele leta 1955 začela postajati vedno bolj ohlapna, potem pa je, desetletje kasneje, doživela pravo eksplozijo neprestane izmenjave in srečanj vsakršne vrste.

Inštitut je izvedel empirične raziskave o teh pojavih in je ob tem razvil nekaj teoretskih premišljevanj. Meja je povsod v naravi razširjen pojav, nujno potreben korelat vsakega sistema, vsakega razpoznavnega, razumljivega fenomena, ki ga je moč definirati. Na mnogih področjih, od biologije do epistemologije, so napravili množico raziskav o meji, pri čemer so večino študij (predvsem geopolitičnih) naredili geografi. Ta fenomen je naletel na določeno pozornost tudi v antropologiji, zgodovinski znanosti in na drugih področjih. Tudi v sociologiji! Navsezadnje je meja napredovala v enega središčnih pojmov in tem obče sistemske teorije. Meja je sicer v glavnem človeško delo, je celo

duhovna kategorija in ne toliko naravno dejstvo. »Natura non facit saltus«: v naravi prej najdemo gradiente in postopne prehode kot diskontinuiteto; meje navadno niso črte, temveč trakovi. Obstajajo povezave med funkcionalnimi mejami (mejnimi prehodi) in prostorskimi mejami (obmejnimi strukturami). Mnogo problemov nastaja zaradi nasprotja med ohlapnostjo in nejasnostjo naravnih mej in med potrebo človeškega razuma po jasnih in izmerljivih mejah. Dinamika socialnih sistemov je tesno povezana s fenomenologijo mej. Diferenciacija v notranjosti vodi k pomnožitvi in k »zlomu« zunanjih mej; to s sabo prinaša napetosti – tako v notranjosti kot tudi navzven – in zato vodi k večjim sistemskim enotam, da bi se ta napetost premagala. Politični sistem se razvija v »strukturo ohranjevanja mej«. Cilj, za katerega si prizadeva, je maksimalna kongruenca meje, to pomeni izključitev negotovosti, zmešnjav in tveganj, ki stalno nastajajo na obrobju sistemov.

Pri takšni dinamiki sistema se lahko mnogi obmejni kraji razvijejo v »mostove«, v menjalna središča, tako da vzdolž meja iz sinteze dotikajočih se sistemov nastajajo novi sistemi. V toku zgodovine je bilo to zelo razširjen generativni vzorec. Tako je množica mest in držav nastala iz jeder epigenetske priključitve, to pomeni iz jeder, ki so ležala na robu dotičnega kulturnega prostora.

Vsaka meja je ambivalentna: lahko je odprta ali zaprta, bojišče ali prostor sodelovanja, kraj prepira ali sodelovanja; lahko je pregrada ali zapornica, obramba ali dialog. Če je meja zaprta, se lahko obmejna področja razvijejo v brezupno, na rob odrinjeno periferijo. Če pa oba sistema sodelujeta, se meja lahko spremeni v vrata. Periferija in vrata sta tu uporabljena točno v smislu, ki jima ga je podelila teorija prostorskega razvoja.

5. Središče ali periferija

Model »center-periferija« je bil v šestdesetih in sedemdesetih letih zelo razširjen. Temeljna misel je, da je razvoj selektiven in nekako »nepravičen« in »neenak« postopek. Rast središča (ali pola) prinaša s seboj – vsaj v prvi fazi – neizogibno oslabitev okrog njega ležečega prostora (izrabljanje in marginalizacijo). Ta model je precej intuitiven in ga še nekaj časa lahko srečujemo v strokovni sociološki literaturi. Njen najbolj znan predstavnik je E. SHILS, ki zatrjuje: »Družba ima središče. V strukturi družbe obstaja centralno področje.« Bistvo tega središča pa je dvopomensko. Po eni strani »središčno področje po sebi in za sebe ni prostorsko lokaliziran fenomen... nič nima opraviti z geometrijo in zelo malo z geografijo... je pojav s področja vrednot in prepričanj... dejanj in delovanja«. Po drugi strani pa je središče »skoraj vedno krajevno določeno znotraj zamejenega področja, v katerem živi družba«. Lahko bi domnevali, da središče izgubi svojo dvopomenskost in postane enotno, če se opira le na pripadnike družbene elite. Kajti vladajoči sloj zastopa in izraža vrednote neke družbe in ga običajno lahko lociramo v »moralnem« glavnem mestu družbe. Šele ko je bilo enkrat ugotovljeno, da obstaja središče, je iz tega logično sledila tudi periferija.

Ta model je privlačen. Odgovarja globoko zakoreninjenim metafo-

ram »organske« sociologije (središče = glavno mesto = glava) pa tudi drugim globokim miselnim strukturam, ki jih je moč različno interpretirati. Izhajajoč iz fiziologije vizualnih zaznav govorijo o dvojnosti med fokusom in pogledom periferije. V etologiji osnovnih oblik živalskih družb govorijo o centripetalni hierarhični strukturi, ki se polarizira okrog vladajočega moškega bitja, ker je ta cilj socialne pozornosti. Središče in njegov logični korelat, krog, sta zmožna velike fascinacije, kar lahko ugotovimo pri najstarejših religijah in pogledih na svet (Bog kot središče, svet kot krog; ujemanje med središčem in svetostjo: krog kot pododba biti, perfekcije, večnosti) – HANS SEDLMAYR svoje analize ni slučajno imenoval »Izguba središča«! Krog, ki vsebuje presečišče vseh kardinalnih osi, je tudi najstarejši ideogram mesta. Je podoba mnogih sanjskih mest – od Platona do arhitektov renesanse. Toda je tudi podoba sanjske države s svojo obliko kroga, s svojimi jasno definiranimi mejami in glavnim mestom v središču (ne brezpogojno v geometričnem središču, toda vsaj, v primerjavi z linijami povezav, v topologičnem centru). Francoski model države (in vseh držav, ki so ga posnemale je navdahnila geometrična oblika.

Prav zmožnost uveljavitve, ubikviteta in verodostojnost tega modela so to, kar nas lahko naredi nezaupljive in kritične. Mogoče sploh ne drži, da mora imeti vsaka družba središče; lahko so tudi sistemi z več središči in brez središč in celo izenačeni sistemi. »Središčni položaj« je vidik nekega drugega fenomena, ki je v naravi zelo razširjen: to je razvrstitev po rangu. Mogoče lahko obstajajo tudi nehierarhični sistemi. Vsekakor premočno pozitivno vrednotenje hierarhičnosti in centralizma v sebi vedno skriva slabe strani za ravnotežje in enakopravnost, avtonomijo in svobodo. Per definitionem se vse velike tiranije nagibajo k močni centralizaciji. Abnormalna rast centra, glavnega mesta je indikator za despotsko in birokratsko družbo. Zgodovina in geografija nam za to ponujata brezštevilne dokaze: od Kitajske do cesarskega Rima, od Versaillesa do Berlina, glavnega mesta tisočletne vladavine, kot si je to za Hitlerja zamislil Albert Speer.

Tudi TOYNBEE je trdil, da so velike investicije v grandioznih glavnih mestih (kot tudi investicije v vojsko ali na militantna področja) znak za moralno krizo in za začetek propada kultur: sistem poskuša z velikostjo svojih del nadomestiti konsenza med ljudmi. Zdi se, da mnogo primerov potrjuje to teorijo. Največji rimski spomeniki so nastali v časih stagnacije, če ne celo propada imperija. Verjetno to velja tudi za Dunaj. Bistveno znamenje Srednje Evrope je njegova »unitas multiplex«, njegova celična policentrična mrežna struktura, to pomeni njegova »konstelacijska struktura« (György Konrad). Poskus Dunaja, da bi po letu 1867 posnemal velika glavna mesta centralističnih sistemov, na primer, Pariz ali Petrograd je bil, kot domnevam, velikanska napaka.

Model »središče-periferija« spominja na »model polj«. Pri obeh modelih postane središče oz. centralno področje temeljni pojem; vsekakor v modelu polj periferija nima avtonomne eksistence: definira se le na negativen način kot oslabitev centrifugalnih in centripetalnih sil. Model polj je na temelju svoje večpomenskosti in indeterminacije (determinacija = meja) povezan s horizontnim modelom. Zato morda predstavlja sredino med pojmoma »omejeni

sistem« na eni strani in »horizont« na drugi strani (nasprotje med tema obema modeloma je eden od vodilnih motivov tega zasedanja).

6. Simbolična krajevna navezanost

V zadnjem času se je izkristalizirala nova sociološka usmeritev, ki se ukvarja s povezavami med družbo in pokrajino, z zaznavanjem in presojanjem okolja, z »občutkom zakoreninjenosti«, kar lahko imenujemo tudi »krajevna navezanost« ali »teritorialna identiteta«. S temi študijami pa se bolj ukvarjajo socialni geografi in psihologi okolja kot sociologi, za katere bi lahko navedli le nekaj primerov. Pokrajina, okolje ali kraj, na katere se navezujejo te študije, so večinoma manjšega obsega. Pretežno gre za mestne četrti, mesta ali regije, drugače rečeno, za življenjski prostor posameznika. Te študije je izredno težko delati. Tipična težava je, kako na osnovi množice nejasnih, zabrisanih namigov brez prave povezave priti do celotne podobe »prostora, na katerega se počutimo najbolj navezani«. V bistvu gre za to, kako posameznika »prisiliti« k temu, da mozaik pripadnosti različnih kvalitet transformira v nespremenljiv in jasno zamejen teritorij. Tako kot postopa država s svojimi državljani, tako se tudi raziskovalec vede do svojih poskusnih oseb. V obeh primerih gre za to, da neizmerljivo mnogoterost posameznih horizontov preobrazimo v en sam, poenostavljen, razumen, objektiven in kolektiven horizont. V obeh primerih to operacijo definirajo kot racionalizacijo.

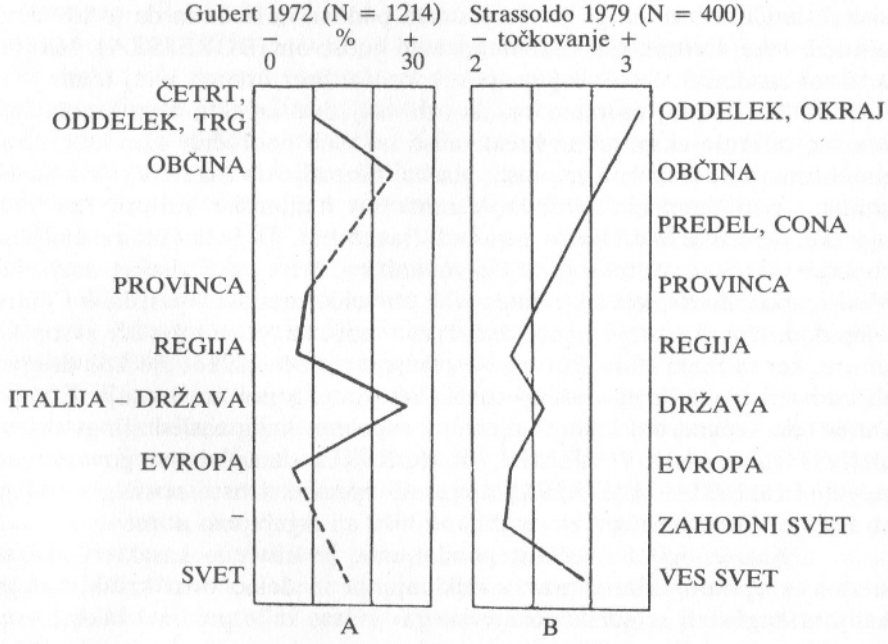

Slika 1: Prerez teritorialnih pripadnosti po vzorcu goriške province (B). Levo prerez vzorca tržaške in goriške province v letu 1972 po R. Gubertu (A).

Videti je, kot da tu stojimo med dvema nepomirljivima konfliktoma, med potrebami posameznika in sistema. Posamezniku se ni težko v različnih trenutkih v različne namene in na različne načine identificirati z množico krajev in pokrajin; sistem pa zaradi poenostavitve, reda in kolektivne razumnosti potrebuje, da se vsak posameznik identificira s kakšnim krajem. Sistem deluje tudi tako, da podpira možnost identifikacije z enim samim področjem – državnim področjem. Vendar pa v moderni kulturi delujejo tudi sile, ki v prid kozmopolitizma in univerzalizma pozivajo na zavrnitev vsakršne lokalne navezanosti.

Rezultat vseh teh nasprotno delujočih sil je precej tipičen »ovinek teritorialne navezanosti«. Maksimum identifikacije je dosežen tam, kjer je lestvica najnižja, toda tudi pri najvišjih ravneh (svet). Identifikacija je na srednji ravni, podnacionalnem in nadnacionalnem področju minimalna. Na ravni države doseže strmi vrh (slika 1). Ta vrh je mogoče jasno speljevati na za moderno družbo tipično, močno, raznovrstno in bolj ali manj zavestno indoktrinacijo države (v nacionalističnem smislu).

III. LOKALNI OKVIR

1. Srednja Evropa v Italiji

Gotovo je znano, da premišljevanje o Srednji Evropi v Italiji že nekaj let uživa določen sloves. Nekateri menijo, da so to premišljevanje lansirali iz Gorice ali da ga je Gorica celo ponovno oživila in da je to edino področje v vsej Evropi, kjer je živo tudi med ljudstvom (BOREJSZA). Mislim, da bi vas razočaral, če bi svoj prispevek končal brez opomb k tej temi.

Že vnaprej moramo razlikovati vsaj dva aspekta tega fenomena: ponovno odkritje eksplozivne kreativnosti na vseh področjih – od literature, arhitekture, naravoslovnih znanosti, glasbe, filozofije do slikarstva (kar danes poznamo pod imenom »Grande Vienna«) – italijanske kulture (pa tudi angleške, ameriške in od nedavnega tudi francoske). Toda ta tako razumljena »srednjeevropska« kultura je v bistvu kultura krize, dekadence, razpada: »Vesela apokalipsa«, kot so jo imenovali ob veliki razstavi v pariškem Centre Pompidou. Dunaj postaja eno od žarišč, za mnoge kar glavno žarišče evropske kulture, ker tu znaki »finis Europae« postajajo razločnejši kot kjerkoli drugje. Občudovanje in tudi navdušenje italijanske inteligence za Srednjo Evropo (kar je bilo večkrat dokazano – recimo z uspehom knjig naslednjih avtorjev: JOHNSTON, JANIK/TOULMIN, SCHORSKE, da sploh ne govorimo o knjigah CLAUDIA MAGRISA) nima nič opraviti s tisto nostalgijo, ki je »strasten občutek bolečine za izgubljeno hišo ali izgubljeno domovino«.

Kot je bilo že večkrat poudarjeno, je bistvena karakteristika te »srednjeevropske« kulture prav v odklanjanju in delno ostri kritiki tistega »habsburškega« ali »cesarsko-kraljevskega« sveta, ki je predmet takšne »rumeno-črne nostalgije«, in to je drugi aspekt tega srednjeevropskega »comebacka«. Očitek inteligence, namenjen tvorcem tega »habsburškega revivala«, na ljudski ravni je, da v bistvu ničesar ne vejo o pravi srednjeevropski kulturi.

Po mojem mnenju stvari niso na takšni manihejski ravni. Obstaja tudi še srednja komponenta, namreč komponenta historiografskega revizionizma. Že dolgo obstajajo prizadevanja, da bi italijansko zgodovinopisje osvobodili protiavstrijskih in protinemških predsodkov, ki izvirajo iz prejšnjega stoletja in imajo iredentistični pečat »risorgimenta«, pač zato, da bi pozitivne vidike avstrijskega »gospostva« postavili na pravo mesto. Obstaja določeno zanimanje za nov način branja italijanske zgodovine, ki vključuje stališče »druge strani«. Ta historiografski revizionizem najde na občinski, provincialni in regionalni ravni pogosto podporo pri lokalnih oblasteh, ki želijo lokalne posebnosti povzdigniti nasproti takšni nacionalni ali nacionalistični zgodovini, kakršno vidi »center«. Eden najspektakularnejših pojavov historiografskega revizionizma je vrsta razstav, zasedanj in objav, ki so bile v mnogih mestih severne Italije leta 1982 ob 200-letnici jubileja Marije Terezije. Ob takšnih iniciativah ne opazimo le upoštevanja vrednega kulturnega in znanstvenega nivoja, temveč tudi neutajljivo nostalgično komponento.

Jasno nagnenje k nostalgiji dokazuje nek drug fenomen: komercialni uspeh – ne le v Italiji – popularne literature o Habsburžanih, o Francu Jožefu, o Radetzkem, o »cesarskem kompleksu« itd. In s tem pridemo k ljudskemu pojavu – da ne rečem »masovnemu pojavu« – odtekanja s kulturnega področja na raven javnosti in »parapolitičnih« gibanj.

Ta pojav lahko po mojem mnenju v bistvu razumemo kot reakcijo na italijansko krizo sedemdesetih let, moralno, gospodarsko in politično krizo: degeneracija mladinskega in študentskega gibanja leta 1968 v državno gverilo in terorizem (Rdeče brigade itd.); gospodarska kriza in kriza zaposlovanja, posebno po letu 1973, ki so ju po mnenju mnogih z ekscesnim izkazovanjem moči sindikati še zaostrili (neprestane stavke, proizvodna kriza, kriza kvalitete storitev, inflacija preko 20%); politična kriza z odločnim približevanjem KPI moči (strah, da bi KPI »prehitela« KD, »zasilne vlade« in »vlade nacionalne solidarnosti«); socialna kriza (»industrija ugrabitev«, širjenje organiziranega hudodelstva, prodor mafije v severno Italijo, finančni škandali itd.). Mnogi »pošteni« ljudje so bili mnenja, da bi se lahko Italija znašla na poti »latinoameriške usode« ali pa se zamočvirila na ravni tretjega sveta. Zdelo se je, da takšen sum potrjuje določena orientacija v italijanski zunanji politiki, ki je več pozornosti posvečala interesom v sredozemskem območju in v arabskih deželah kot pa evropskim ali prekomorskim.

Razumljivo je, da je v takšni zgodovinsko-politični klimi obstajala potreba po poudarjanju nesporno evropskega značaja Italije in v severnoitalijanskih regijah specifično srednjeevropskih lastnosti. V primerjavi s simptomi posurovelosti v italijanskem življenju se je habsburška epoha kazala kot primer reda, pravičnosti, delavnosti in kulture. Ob prvih znakih ponovnega odkritja Srednje Evrope so si nekateri pisci politične znanstveno-fantastične literature predstavljali, da bodo – če se bo italijanski kaos nadaljeval ali če se bo KPI preveč približala centralni moči – severnovzhodne regije prosile Avstrijo za »priključitev«.

Nisem mnenja, da je bil položaj tako tragičen; toda značilno je, da so bila takšna politična premišljevanja – pa čeprav smešna – dana v presojo.

Po mojem mnenju obstajata vsaj še dva splošna razloga, ki v severni Italiji netita habsburško in srednjeevropsko nostalgijo. Prvi razlog je reakcija na centralizem italijanskega državnega aparata. Drugi razlog leži v trajnih »etničnih« razlikah med severom in jugom. Tadva razloga sta med seboj tesno povezana, ker je, kot je znano, javna uprava Italije skoraj izključno v rokah južnih Italijanov – od vojske, šolskega osebja, železnice, zdravstva, sodstva pa do državne blagajne in pošte. Državne službe so eden najpomembnjših vzrokov imigracije z juga na sever.

Sovražna drža do »rimske« birokracije je hkrati izraz sovražnosti do sistema, ki je tradicionalno preveč centralističen (ima piemontski, to je francoski pečat), in do kulture (južnjaške, mediterantske), ki jo občutijo kot drugačno in tujo. V habsburškem »revivalu« sedemdesetih let tiči težnja za širšo lokalno avtonomijo (posebno na regionalni ravni); toda v tem tiči tudi trajna napetost med »terroni« (Italijani z juga) in »polentoni« (Italijani s severa). V tem kontekstu je značilna »Liga veneta«, ki je poudarila pripadnost Benečije k Srednji Evropi, da bi s tem dobila večje legitimacije za protirimsko in protijužnoitalijansko polemiko. Najpogostejši očitek, ki ga izrekajo proti zagovornikom Srednje Evrope, ni očitek separatizma, temveč »rasizma«. Tu je treba omeniti, da je to pojav na največjem delu področij, na katerih se je pojavil (Lombardija, Toskana, Emilia in Benečija), zelo omejen (tako glede na število pristašev kot tudi glede na intenzivnost mišljenja in na praktično ravnanje). Ne razpolagamo z zanesljivimi indikatorji. Obstaja vtis, da je med približno dvajsetimi milijoni prebivalcev le nekaj sto pravih »črno-rumenih nostalgikov«; vendar pa obstaja tudi mnogo širši krog pasivnih simpatizerjev.

Stvari pa so povsem drugačne tam, kjer so povezave s srednjeevropskim zaledjem močnejše in tesnejše: tako, na primer, na južnem Tirolskem, kjer so avtonomistične, protiitalijanske in pronemške težnje našle izraz v Partito Popolare Trentino (PPTT). Ta partija je kljub vsem vzponom in padcem, ki jih doživlja, še vedno druga ali tretja najmočnejša politična sila področja.

2. Srednja Evropa v Furlaniji-Julijski krajini

Furlanija-Julijska krajina (okorno poimenovanje vsiljenega zakona med Furlanijo in Trstom) si lahko lasti nekatere posebne zasluge pri ponovnem oživljanju Srednje Evrope. Prva zasluga je nedvomno v dvajsetletnem obstoju Srednjeevropskih kulturnih srečanj (Incontri Culturali Mitteleuropei), ki ga s podporo regije organizira mesto Gorica. V povezavi s tem je že običajna rečenica govoriti o »duhu Gorice«. Ne zdi se mi smiselno, da bi tu obsežno opisoval ta srečanja; rad bi le omenil, da so povsem v sozvočju s »kulturno zunanjo politiko« te regije, ki se je že ob svoji ustanovitvi definirala kot »regija s posebnim statusom« (1963), kot »most« med Italijo in Centralno in Vzhodno Evropo, to pomeni večino Srednje Evrope. Obstajajo tudi druge ustanove, ki odgovarjajo takšni »zunanji politiki«: I.S.D.E.E. (Inštitut za študije in dokumentacijo vzhodne Evrope) v Trstu; I.S.I.G. (Inštitut za mednarodno sociologijo) v Gorici. Oba inštituta sta bila ustanovljena leta 1968, obstaja pa

še vrsta drugih ustanov; na področju naravoslovnih znanosti, na primer, »Centro di Fisica« (Center za fiziko) v Miramaru, na šolskem področju pa, na primer, »Collegio del Mondo Unito« (Center združenega sveta) v Devinu.

Druga zasluga pri oživljanju Srednje Evrope pa sloni na pobudi državljanov, ki je posebno aktivna v vzhodni Furlaniji in v Trstu, razširja pa se tudi na druge regije in doživlja svoj višek v vsakoletnem avgustovskem slavju »ob cesarskem rojstnem dnevu« v Giassicu pri Cormonu (od 1976). Na to praznovanje prihaja približno dvajset tisoč ljudi, pri čemer gre za eno največjih ljudskih praznovanj v tej regiji (pravijo, da je drugo največje). Zdi se, da je tudi edino praznovanje take vrste v Evropi.

Gibanje »Civilta Mitteleuropea« lahko razumemo kot izraz želje prebivalstva v »starih habsburških provincah«, da po pol stoletja zatiranja dobi nazaj in obdrži svojo zgodovino. Gre za to, da bi se ponovno lahko brez strahu ali sramu smeli spominjati, da so bili naši očetje ali stari očetje zvesti podložniki in pogosto lojalni vojaki avstrijskega cesarja in da je šlo tem provincam pod Avstrijo v mnogih ozirih – gospodarsko, socialno in tudi kar zadeva upravljanje – bolje kot pod italijansko zastavo, saj se je Italija na teh področjih najprej predstavila kot strupen centralistični nacionalizem, ki se je neposredno po tem razkril kot fašizem, čigar posledice so segale daleč preko njegovega razpada. V nasprotju z nacionalističnimi miti poudarja »Civilta Mitteleuropea« kulturni, etnični, jezikovni in nacionalni pluralizem teh področij, kot tudi celotnega nekdanjega cesarstva. Njene manifeste objavljajo v italijanščini, slovenščini, furlanščini, nemščini in od nedavno tudi v madžarščini.

Seveda vse artikulacije mnenj tega gibanja na dokazujejo dobrega »okusa« in samoumevno je, da se najvidnejši intelektualci od tega skrbno distancirajo. Vendar pa je to gibanje nedvomno izraz prave »osvoboditve« dolgo zatirane ljudske zavesti in predstavlja možnost srečanja različnih skupin, tako znotraj regij (Tržačani, Furlani in Slovenci) kot tudi zunaj njih (druge manjšine, regije, ki mejijo druga na drugo, itd.). V bistvu to srednjeevropsko gibanje ustreza duhu »internacionalne projekcije, nove navezave starih povezav s centralnoevropskim zaledjem«, naraščanja pomena manjšin itd. Vse to je, kot je bilo pravkar omenjeno, značilno za »kulturno zunanjo politiko« regije. »Civilta Mitteleuropea« se giblje na ljudski ravni in njene oblike izražanja so spontane in včasih tudi naivne, kar bega nosilce moči in njihov »intelektualni personal«. Ker je postalo jasno, da ta pobuda nikakor ne zasleduje političnih namer, se ne zdi več posebno smiselno, da bi okrog nje še naprej postavljali »cordon sanitaire« iz nezaupanja in sumničenja.

Ker sem že pred leti o tem izdelal precej podrobno analizo, se ne bi rad obširno razpisal o tej temi. Navezujoč se na takratno delo bi rad le dodal, da slavnost v Giassicu beleži vedno večji »komercialni« uspeh, da pa je tržaška veja gibanja postala politična mini partija, ki je v mestnem parlamentu Trsta zastopana z mestnim svetom, in da so nastale še dodatne pobude, kot na primer ta, ki se je z uspehom zavzela za to, da so spomenik cesarja Maksimilijana spet postavili na glavni trg v Cormonu.

3. Delovna skupnost Alpe-Jadran: Srednja Evropa majhnega formata

Tretja zasluga regije Furlanije–Julijske krajine (»tretja« le glede na časovno zaporedje, ne pa po svojem pomenu) pri povezovanju s Srednjo Evropo so njena prizadevanja, da bi z regijami, na katere meji, navezala bolj ali manj uradne stike, pa še posebno njeno delovanje pri organiziranju delovne skupnosti vzhodnih Alp, imenovane tudi »Alpe-Jadran«.

Kot vemo, se je približno od leta 1964 po celi Evropi, predvsem z vzpodbudami Evropskega sveta in njegovih spremljajočih inštitucij, razvilo »gibanje mejnih regij«. Na tem mestu ni mogoče obravnavati vseh etap tega gibanja, njegovih ciljev in razlogov. Omenim naj le, da postavlja v isti kontekst razširitev nalog za lokalne skupnosti na področju deželnega razvoja in javne uprave in naraščajočo, čeprav ne popolno, integracijo sosednjih nacionalnih socialnoekonomskih sistemov. Alpski lok je eno od tipičnih področij, na katerem obstaja kooperacija, ki sega preko meja. Enega od razlogov lahko najdemo v prisotnosti etničnih in nacionalnih manjšin, pri čemer je najpomembnejša med njimi nedvomno južnotirolska manjšina. O Tirolski je bila ustanovljena tudi prva in gotovo najbolj aktivna »Alpska delovna skupnost«. Verjetno je glavni razlog za njen nastanek v nujnosti koordinacije transportne politike alpskih dežel, da bi tako izboljšali povezave med Centralno Evropo in Sredozemljem, še posebno med Bavarsko in Jadranom. Različne regije padske nižine med seboj bijejo trd konkurenčni boj, da bi si zagotovile prednost pri bavarskem »pritisku proti jugu«. Pri tem »delovne skupnosti« ponujajo institucionalni okvir, znotraj katerega ne obravnavajo le teh »trdih drobcev«, temveč diskutirajo tudi o mnogih drugih skupnih problemih, na primer o turizmu, kulturi, ekologiji itd.

Leta 1978 sta bili ustanovljeni tako »Delovna skupnost Alp« (centralne Alpe), kot tudi delovna skupnost »Alpe-Jadran« (vzhodne Alpe), ki povezujeta različne regije: dve italijanski regiji (Furlanija-Julijska krajina in Benečija), dve jugoslovanski regiji (Slovenija in Hrvaška), štiri avstrijske dežele (Koroška, Štajerska, Salzburška in Zgornja Avstrija) in republiko Bavarsko. Nedolgo tega sta se delovni skupnosti »Alpe-Jadran« priključili tudi Južna Tirolska in Lombardija, kar je možno zato, ker je vsaka regija lahko član različnih delovnih skupnosti. Te organizacije, ki segajo čez meje, predstavljajo v marsičem zanimiv fenomen.

Prvič: gre za fenomen, ki je v velĩki meri »extra legem«, ker lokalne oblasti praviloma nimajo pooblastil na področju mednarodnih stikov. Zato so prisiljene uporabljati različne »institucionalne« zvijače in trike, da lahko funkcionirajo, kar s seboj prinaša težave in frustracije, hkrati pa pomeni tudi vzpodbujanje fantazije in kreativnosti. V bistvu gre za eksperimentiranje v »pospeševalski inženirski umetnosti«, podobni tisti, kakršno si je zamislil prof. STEGER.

Drugič: postale so lobby, ki izvaja pritisk v smeri evropske integracije. Pogosto se prej usmerjajo proti Strasbourgu ali Bruslju (ali staremu Dunaju) kot pa proti svojim glavnim mestom. To velja tudi v primeru delovne

skupnosti »Alpe-Jadran«, edine skupnosti, h kateri pripadajo tudi regije, ki ne le da niso članice evropske skupnosti, temveč tudi ležijo zunaj »kapitalističnega« sistema.

Kot rečeno, je Furlanija-Julijska krajina znotraj te skupnosti zelo aktivna, ker predstavlja okvir in hkrati inštrument njene internacionalne »poklicanosti« ali »projekcije«. Delovna skupnost je moderna utelesitev takšne Srednje Evrope, v kateri je Trst ohranjal svoj življenjski smisel. Drugače povedano: »Alpe-Jadran« je evropsko zaledje, za katero Trst in Furlanija upata, da bosta lahko njegov promet usmerila proti Jadranu. Konkurenca je huda: ne obstaja le strahovita konkurenca Severnega morja, ampak tudi Genova (preko Milana in Splugenpaßa), Benetke (čez Brenner in po »Autostrada di Alemagna«) in štajersko-jugoslovanska konkurenca (Pyrnpaß in karavanški predor). Znano je, da tekmovanje aktivira.

Delo zapletene mašinerije delovne skupnosti »Alpe-Jadran« mogoče lajša spomin na preteklo pripadnost habsburškemu cesarstvu (kar ne velja za Bavarsko). Po drugi strani pa jo nedvomno otežujejo jezikovne težave. Nobenega »delovnega jezika« ni, ker iz znanih razlogov nemščina ne more biti več predlagana. Vsi diskusijski prispevki in vsi dokumenti morajo biti po striktnem principu rotacije prevedeni v štiri uradne jezike skupnosti (hrvaščino, slovenščino, nemščino in italijanščino). Alpe-Jadran je strogo paritativna, necentralistična in nehierarhična organizacija, kar pomeni znatno večje stroške.

Toda še naprej funkcionira. Svoje dejavnosti namerava celo razširiti. Težko je reči, kakšne praktične rezultate je delovna skupnost dosegla ali kakšno je razmerje med stroški in koristjo. Vendar pa ni težko predvideti, da bo Trst še naprej delal za takšno srednjeevropsko obliko združevanja v manjšem formatu, ker predstavlja njegovo najpomembnejše, če ne celo njegovo edino upanje, za smiselno (ne le z javnim skrbstvom subvencionirano) življenje.

Trst predstavlja eno od velikih tragedij Srednje Evrope. V poldrugem stoletju (1750–1918) se je iz vasi ribičev 'in solinarjev razvil v veliko pristanišče svetovne trgovine. Iz vasi z nekaj tisoč prebivalci se je preobrazil v čudovito mesto z 250000 prebivalci, in je postal eden srednjeevropskih biserov – ob Dunaju, Budimpešti in Pragi. Italijanski nacionalisti, ki so Trst trgali ven iz njegovega življenjskega sistema, so hoteli iz njega narediti mostišče za italijanske hegemonistične zahteve v smeri Balkana. Toda ko so se imperialistične italijanske sanje razblinile, je bilo mesto le še eno izmed devetdesetih italijanskih pristanišč in pri tem še najbolj odročno med vsemi. Dramatična demografska kriza povojnega časa se je prikrila s prihodom na desettisoče pribežnikov iz Istre in Dalmacije. V šestdesetih letih so neuspešno poskusili staviti na karto industrializacije. Potem je prišla eksplozija – sicer slabo kvalificirana in efemerna – razvoja trgovine na drobno (npr. trgovine z »jeansom«). V zadnjem času stavijo na znanstveno raziskovanje. Vendar se Trst še naprej stara in na leto izgubi približno 2500 prebivalcev.

Demografi so mnenja, da bi lahko le intenzivna priseljevalna politika preprečila skrčenje števila prebivalcev za polovico (znotraj ene generacije).

Le malo jih goji iluzijo, da bi pristanišče kdajkoli spet lahko postalo jedro gospodarskega življenja Trsta; čeprav njegova ponovna oživitev že od nekdaj zavzema prioritetno mesto vsakršnih programov rešitve mesta.

Glede na ta položaj deluje kot bomba razlaga predsednika italijanske trgovske mornarice Acida Rosina, ki jo je podal v diskusiji o faktičnem zaprtju slavne Lloyd Triestino. Takole je menil: »Za italijanski pomorski promet je Jadran odvečno morje. Trst je za Italijo le breme. Če še teži za kakšno pristaniško funkcijo, naj se Trst obrne na Dunaj ali Bruselj, ne pa na Rim.« To so jasne besede, ki z brutalno odkritostjo dejstvo imenujejo z imenom, ki ga mnogi v Trstu že dolgo poznajo.

Razumljivo je, da se bo to mesto do zadnjega diha neutrudno zavzemalo za ustanovitev združene Evrope, za Srednjo Evropo in za delovno skupnost »Alpe-Jadran«. Tu se ne bi želel ubadati z gospodarskimi razlagami človeškega življenja. S tem, ko se je odločil za Italijo, je Trst dokazal, kako brez pomena so lahko realni gospodarski interesi, če pridejo v navzkrižje z nacionalnimi strastmi. Vendar drži, da ponovna navezava stikov s starim srednjeevropskim zaledjem nima opraviti le z zgodovinskimi spomini, z nostalgijo ali s plemenitimi kozmopolitskimi projekti; mnogo prej gre za vprašanje življenja in smrti. Za Trst Srednja Evropa dobesedno pomeni »usoda« (KUNDERA).

IV. POVZETEK

Mnogo sem govoril o Srednji Evropi, ne da bi jo definiral. »Definirati« pomeni »potegniti meje« in kot so mnogi poudarili, je strašansko težko določiti meje Srednje Evrope, tako duhovne, kot tudi prostorske. Navezujoč se na vzhodno-zahodno dimenzijo obstajajo pogledi (pangermanisti), ki pod »Srednjo Evropo« razumejo vse dežele, ki ležijo med Lothringom in Rusijo in spet drugi (Poljaki, Čehi, Madžari itd.), ki pod tem razumejo »majhne nacije«, ki so naseljene med Nemčijo in Rusijo. Navezujoč se na dimenzijo sever-jug jih je mnogo, ki v to vključujejo Skandinavijo kot tudi italijanski in Balkanski polotok (vključno z Grčijo), spet drugi pa želijo tu izpustiti severno polovico Nemčije, večji del Italije in Balkana; in tudi takšni so, ki si želijo videti Srednjo Evropo razprostrto le po nekdanjih področjih avstroogrske monarhije.

Obstajajo tudi ljudje, ki izključujejo možnost geografske definicije te entitete, in dopuščajo le kulturno. Toda tudi v tem primeru obstajajo kar najbolj različna mnenja. Kot je naglasila RENATE MORELL, izhajamo tako iz predstave »vesele apokalipse«, to pomeni Dunaja na prelomu stoletja, kot tudi iz predstave demilitarizirane, brezjedrske, nevtralne odbojne cone med obema blokoma (BENDER). Govori se tudi o kopičenju majhnih nacij, manjšin, ljudstev, izrinjenih iz zgodovine in zavzetih, vendar ne premaganih (KUNDERA, KONRAD), kot tudi o povsem voluntaristični koncepciji neke na novo ustanovljene, na nekaterih zgodovinskih elementih temelječe utopije, v kateri naj bi se zbralo vse, kar je človeški duh v vseh obdobjih in vsepovsod ustvaril dobrega in lepega (SCHWARZ).

Mislim, da se ne moremo popolnoma izmakniti prostorski definiciji našega predmeta. Osebno mi to prepovedujeta moji lastni strokovni področji, »sociologija prostora« in teorija mej. Tudi »horizonti« in »tevtonska megla« (STEGER) vsebujejo nekje nekakšno zamejitev, pa čeprav nejasno, nedoločno, nepovezano. Pomanjkanje jasnih, razločnih in stabilnih mej ni ne nemška ne srednjeevropska lastnost: je tipično za vse človeške sisteme. Kot je rekel že Pascal, nam meje postavljajo le glava, razum, zakon, država. Meje spadajo k mnogim protislovjem in paradoksom človeške eksistence. Predstavljajo tako način, kako bagatelizirati in pomirjati probleme, kot tudi, kako jih netiti. Nujne so, da zagotavljajo identiteto in varnost sistema, ki ga zamejujejo. Toda hkrati ga obrezujejo, krnijo in spravljajo v konflikt z zunanjim svetom. Če ljudje med seboj komunicirajo, govorijo, izmenjujejo stvari ali misli, postanejo meje ovira. Če pa morajo ljudje svojo posebnost braniti, postanejo meje nujnost.

Gotovo je moderna država pripeljala do obsedenosti za linearne meje in njihovo kongruenco. V preteklosti so obstajale mnoge družbene oblike, ki so bile organizirane na temelju drugih kriterijev. Kulturni prostor med Francijo in Rusijo in sploh celotni srednjeveški in fevdalni svet so v preteklosti pokazali veliko kompleksnost, fleksibilnost in fantazijo, kar se tiče družbenih in teritorialnih mej. Nedvomno nam je lahko takšna zmožnost institucionalne modrosti v vzpodbudo tudi še danes. Vsak povsem federalistični, necentralistični, paritativni sistem z več centri – od Evropske skupnosti do delovne skupnosti »Alpe-Jadaran« – se mora spopasti s podobnimi problemi, kot se je »srednjeevropski«, to pomeni cesarski sistem v svojem svetlem obdobju.

Vendar pa ne smemo izpustiti nekaterih bistvenih razlik v socialnem kontekstu (bolje rečeno: razlik v socialni morfologiji). Teritorialne meje in s tem povezan nadzorni aparat sta manjšega pomena, če je družba strukturirana v množico lokalnih središč, ki uživajo visoko stopnjo neodvisnosti. Če je mobilnost majhna, promet omejen in če si država ne jemlje prevelikih kompetenc v vodenju gospodarstva, so možne velika svoboda, množica in fleksibilnost mej in pripadnosti: npr. enklave, eksklave, dvojna pripadnost ali delna pripadnost itd.

Večji ko postaneta mobilnost in medsebojna odvisnost neke družbe, bolj rastejo naloge države in toliko bolj nujno prihaja do tega, da je treba linearni razvoj teritorialnih mej poenostavljati, ga racionalizirati in kar najbolj zmanjšati; to pomeni, da je treba znotraj mej homogenizirati vedno večja področja. To s seboj nujno prinaša »zatrdlino« »zunanjih« mej in večanje razlik med zamejenimi sistemi. Z drugimi besedami: ko je privilegij mobilnosti uživala le elita in je bila množica zavezana s tlačanstvom, si je bilo mogoče privoščiti luksuz precejšnje mere ravnodušnosti in hkrati tudi precejšnjo fantazijo glede teritorialnih mej. Ko pa se je mobilnost ljudi, stvari in misli povečala, so postali problemi težavnejši in rešitve bolj neobhodno potrebne.

Podobno je z jezikom: tako dolgo ne postane politično-teritorialni problem, dokler so ljudje v »tradicionalnih skupnostih« zadovoljni z govorno kulturo znotraj mikro horizontov svojih vasi in regij, dokler je torej potreba

po pisni, na simbole navezani komunikaciji zelo pičla. Pod takšnimi pogoji elitam ne dela posebnih težav, da si prisvojijo in uporabljajo različne jezike, ki so nujno potrebni za funkcioniranje večkulturnega sistema. V bistvu je dovolj, če od vsakega jezika poznajo le nekaj sto besed, pri čemer ima elita čas in finančne možnosti, da se jih nauči in hkrati izkoristi lastne jezikovne sposobnosti. Problem pa postane bistveno težji, če mora biti tudi množicam dopuščen pristop v svet pisnega jezika in če mora sama družba prisvajati vedno bolj zapleten in natančen lingvistični inštrumentarij. Kot lahko opazujemo v mnogih deželah, jezikovni pluralizem s sabo ne prinaša nepremostljivih težav. Seveda s tem življenje postaja zapletenejše, saj je težnja po poenostavljanju s prevlado enega samega kodeksa v vsakem družbenem sistemu pač zelo močna. Nacionalizem, ki temelji na jeziku, ni noben goli slučaj, temveč ima povsem jasne zgodovinske in družbene razloge (tisk, demokracija, kompleksnost družbe).

Bistvena lastnost Srednje Evrope je v množici ljudstev, kultur, jezikov, tradicij in institucionalnih združenj. To seveda pomeni življenje v psihično zelo nestabilnem, obremenjenem položaju. Mogoče gre tu za nenaraven, »protientropičen« položaj, za redko duhovno pridobitev, za luksuz za neko povsem majhno trumo izbrancev. Množica mora zadovoljiti nujne potrebe, zato teži k poenostavljanju. To je ena od skrivnosti svetovnega uspeha »francoskega modela« nacionalne države: homogene, enotne in centralistične. Toda to je tudi velika šibkost federalističnih in pluralističnih sistemov: ne zmore si vsak predstavljati, da je dejansko položen v kompleksno hierarhijo socioteritorialnih sistemov ali skupnosti – od ravni ožje in širše družine do sosedstev in skupnosti na lokalni ravni; od province do regije in še naprej skozi različne transnacionalne in kontinentalne grupacije pa do svetovne skupnosti. Ne zmore vsak pretehtano razporediti lastnega »občutka pripadnosti«, svoje odgovornosti, lojalnosti in ljubezni na različne ravni (slika 2). Večina ljudi poskuša to »kompleksnost« »zmanjšati«, tako da se osredotočijo na dve ali tri ravni: družino, majhno skupnost, državo, svet. Grupacije, ki ležijo vmes (npr. subnacionalna regija in nadnacionalno področje), komaj uživajo pozornost in naklonjenost. Množica teži k temu, da kompleksnost sveta reducira po shemi »mi« in »drugi«, to pomeni, da nanjo gleda dihotomno. V nasprotju s tem pa elita teži k defirencirani shemi, kot je naglasil že YI-FU TUAN.

Iz teh razlogov – in ne toliko iz literarnega narcisizma ali ker bi popustil subjektivnemu pristopu k sociološkim miselnim nastavkom – sem svoj prispevek o Srednji Evropi zavestno in mogoče tudi provokativno začel z namigi na mojo osebno in družinsko izkušnjo, ki je bila nedvomno elitistična. Kot je omenil DENNIS GABOR, obstaja eden najbolj zavidanja vrednih privilegijev aristokracije v tem, da vzdržuje prostorsko in časovno zelo razprostrto in zelo razčlenjeno mrežo družinskih in prijateljskih stikov. Aristokraciji lahko očitamo mnogo napak, toda treba ji je priznati, da ne nosi največje odgovornosti za krvave ekscese nacionalne države in da je – vedno z zavestjo svoje pripadnosti družbi in kulturi (krščanski in evropski), ki stoji nad posameznimi nacijami – raje ohranjevala transnacionalne stike.

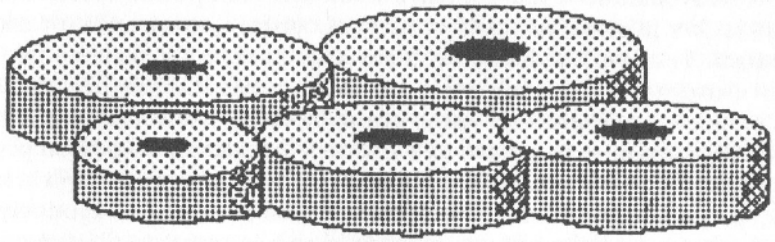

A: Jakobinski model centralizirane državne tvorbe

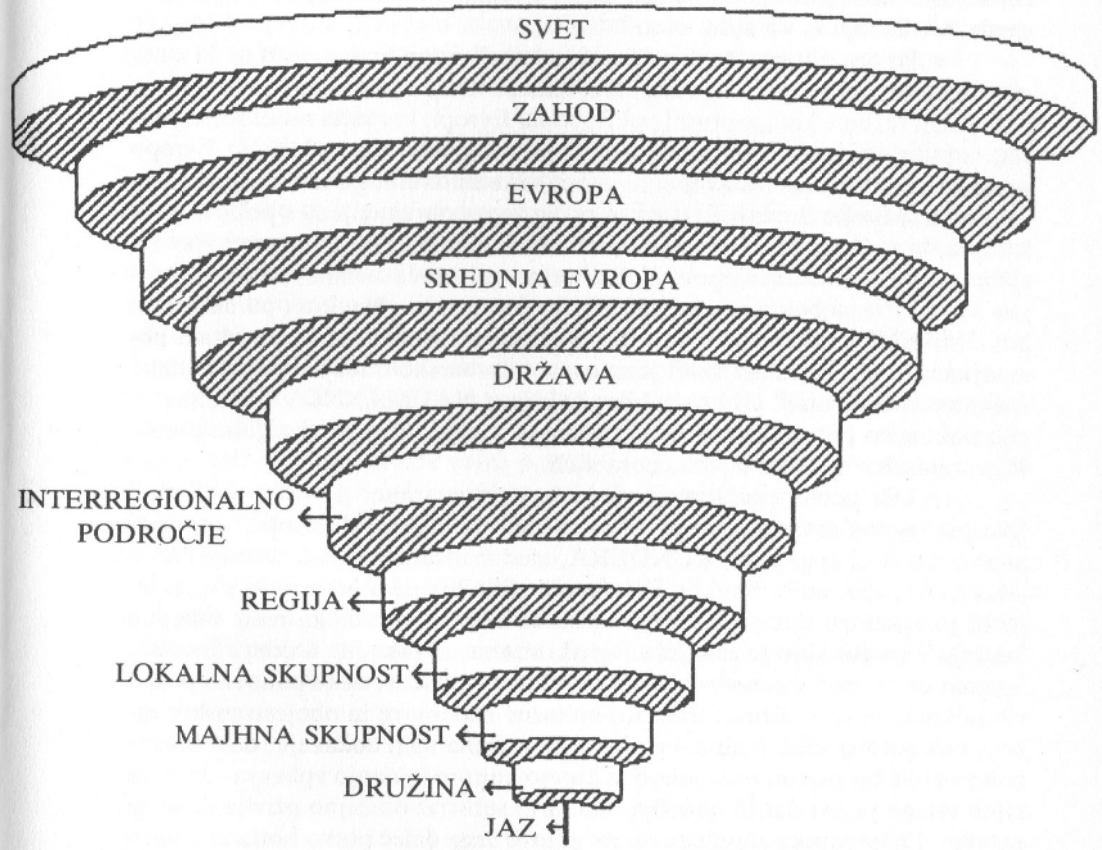

B: Federalistični model hierarhije različnih pripadajočih področij (skupnosti)

Raimondo Strassoldo

Slika 2: Organizacijski in relacijski modeli (socio-teritorialne relacije)

Nedvomno se je tudi plemstvo v določeni meri pustilo »nacionalizirati« ali pa je, kot je predstavljeno v romanu »Leopard«, to naredilo iz razlogov spodobnosti. Toda tvori tudi eno tistih nevidnih mrež, tistih veznih tkiv, tistih nosilnih elementov, iz katerih raste evropska misel. Ob Evropi trgovcev, Evropi modrecev in literatov je vedno obstajala tudi Evropa – ali vsaj Srednja Evropa – večnacionalnega plemstva. V obdobju, v katerem bo povsod postala jasna nujnost preseganja nacionalne pripadnosti v imenu mnogo večjih in višjih idealov, si je po mojem mnenju treba priklicati v spomin zgodovinsko-objektivni precedenčni primer, in mogoče bi se bilo treba do njega ponovno dokopati.

Evropa in/ali Srednja Evropa; debata vedno niha med tema dvema poloma. Močnejša zamisel je nedvomno ta o Evropi. Toda tudi ta ideja je precej nejasna in negotova, kar se tiče meja: Grenlandija, Turčija in Rusija – res spadajo k Evropi in v kakšni meri?

Po drugi strani pa je možno Srednjo Evropo podminirati ne le z negotovostjo njene geografske zamejitve, temveč tudi z njeno težnjo, da se jo na neki način razume kot nasprotni pol Zahodni Evropi, kar slabi misel panevropske enotnosti. Zelo nevarno lahko postane, če postavljamo Srednjo Evropo nasproti atlantskemu, francoskemu in angleškemu svetu, pa tudi nasproti Sredozemlju. Misel o Srednji Evrtopi je poleg vsega obremenjena s pridevnikom srednja, ki za Centralno Evropo pomeni nemško hipoteko – kar pomeni potencialno pangermanistično hipoteko. Kot vemo, povzroča termin »Srednja Evropa« vedno dva popolnoma različna nivoja pomena in občutkov: po eni strani NAUMANNOVO interpretacijo in po drugi strani tisto, ki bi jo zaradi pomanjkanja boljše oznake želel imenovati habsburško-dunajska, kar pomeni multinacionalna misel. Dobro bi bilo, če bi pod NAUMANNOVO interpretacijo dokončno potegnili črto in če termina »Srednja Evropa« na ljubo pojmu »Centralna Evropa« ne bi več uporabljali.

Ima potem politično gledano še kakšen smisel govoriti o »Srednji Evropi« (oz. »Centralni Evropi«) kot nečem različnem od Evrope? Radijski napovedovalec, ki ga citira KUNDERA, med madžarsko vstajo zatrjuje, da bi umrl za Evropo, ne za Srednjo Evropo. Slednje bi imelo po mojem smisel le, če bi jo razumeli kot provizorični vezni člen, kot posrednika med vzhodno Srednjo Evropo, ki jo je zasedel sovjetski sistem, in zahodno Srednjo Evropo. Spomin na skupno srednjeevropsko preteklost – poskus, da bi ponovno postavili pokonci in revitalizirali tradicijo kulturne izmenjave in obojestranskih stikov, ima gotovo velik politični pomen. Zgodovina nam dokazuje, da – kakorkoli že politični sistemi pogojujejo in kujejo kulturo in nanjo vplivajo – kultura kljub vsemu pozna daljša obdobja. Kulturni substrat običajno oživlja državne sisteme. Panevropska združitev danes gotovo sega daleč preko horizonta uresničljivega; toda je neizogibna in spodbujanje srednjeevropskega razmisleka jo lahko krepi, ne da bi moral zato ta premislek priti v nasprotje s samim seboj.

Ponovno oživljanje srednjeevropskega ideala ima mnogo razlogov in motivacij. Za naše poljske, češkoslovaške, madžarske in romunske brate je gotovo povezano s hrepenenjem po svobodi. Za ZRN se zdi, da je danes v njej povezano s težnjami po »evropeizaciji Evrope« ali celo z določenimi protiameriškimi, nevtralističnimi in pacifističnimi nagnjenji. V Avstriji bi bilo lahko pripeto na iskanje novega »nacionalnega poslanstva«, to pomeni na ponovno odkritje lastne poklicanosti kot opore – vsaj v pogledu kulture – za različne »majhne nacije« Centralne Evrope. Za Gorico, Trst in Furlanijo obstajajo, kot je že bilo razloženo, tudi povsem določeni gospodarski razlogi za to ponovno oživitev. Ta področja se gotovo lahko upravičeno imenujejo »srednjeevropska«, ker so več stoletij nastajala in rasla v povezavi s centralno-vzhodnim zaledjem. Če zgodovina – to pomeni moč orožja – ne bi odločila drugače, bi obe mesti brez nadaljnjega lahko še naprej živeli in cveteli znotraj srednjeevropske tvorbe.

S tem ne želim podvomiti v dejstvo, da imata obe mesti pretežno italijansko kulturo. Rad pa bi poudaril, da lahko le nacionalistična slepota koncipira grozljivo idejo, da morajo biti politične meje identične z gospodarskimi, etničnimi, jezikovnimi in kulturnimi. Pred letom 1918 je bila večina prebivalstva na tem področju zvesto vdana politični moči cesarske države, hkrati pa je ponosno varovala svojo jezikovno in kulturno identiteto. To področje bi bilo lahko v okvirih neke srednjeevropske konfederacije to, kar predstavlja Tessin znotraj švicarske zveze.

Medtem je postalo splošno znano, da so nacionalne manjšine – posebno tiste, ki naseljujejo mejna področja – obogatitev za sisteme, v katere so sprejete. Tako se je pred nedavnim izrazil tudi italijanski predsednik Cossiga, ko je na Južnem Tirolskem rekel (dobro si zapomnite, po nemško!), da naj danes za nemško govorečo manjšino v Italiji velja to, kar bi lahko pred desetletji veljalo za italijansko manjšino v »Avstriji«. Na žalost je zgodovina – to pomeni moč orožja, ki jo podpihuje nacionalistična blaznost – odločila drugače. Vojna je pogosto nepravičen, toda skoraj vedno neizprosen sodnik. Področja Srednje Evrope so bila razdeljena med nasledstvene države. Na njihovo določitev mej lahko gledamo kot na dokončno. Le vojne bi lahko spremenile meje. Vendar pa je v naši napredni družbi vojna postala zastarana inštitucija. V takšni družbi ni problem v določitvi mej, temveč v upravljanju in funkciji meje. Ne gre za to, da bi morali mejne linije spremeniti, temveč zato, da jih premagujemo, »defunkcionaliziramo«.

Gotovo se je Srednja Evropa skrčila na linijo. Je »afterglow«, nimbus, duh. Toda, kot so poudarili že številni sijajni udeleženci, pa čeprav z različnih vidikov in z drugimi argumenti, je treba tega duha ohraniti pri življenju, dokler ne bo našel novega telesa in spet postal »sistem«.